

2. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зб. дакум. і матэрыялаў: у 4 тамах. – Т. 1: 1 жніўня 1914–18 сакавіка 1921 гг.: у 2 ч. – Ч. 1: 1 жніўня 1914–31 снежня 1919 гг. – Мінск: Юніпак, 2008. – 538 с.

3. *Clemenceau, G. Discours de paix / G. Clemenceau: publ. la Société des amis de Clemenceau.* – Paris: Librairie Plon, 1938. – 286 p.

4. Documents diplomatiques français 1920 / red. J. Bariéty: in 3 t. – Paris, 1999. – T. 2: 19 mai – 23 septembre. – 1999. – 709 p.

5. *Kozicki, S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu / S. Kozicki.* – Warszawa: Perszyński, Niklewicz i Spółka, 1921. – 176 s.

6. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. W 41 t. – T. 2: Listopad 1918–kwiecień 1920 / pod. red. W. Gostyńska. – 1961. – 889 s.

7. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: у 2 кн.: Кн. 1.: 1917–1925 гг. / склад. С. Шупа. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага, 1998. – Ч. 1: 1917–1920. – 870 с.

8. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – Zespół 322. Ministerstwo spraw zagranicznych. Sygn. 6672a.

(Дата падачы: 10.02.2022 г.)

V. Ю. Булатая

Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, Мінск

V. Bulataya

National Institute for Higher Education, Minsk

УДК 94(476) "1921-1939"

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦЫЙ НА КАНФЕСІЙНУЮ ТЭМАТЫКУ НА СТАРОНКАХ БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ КАТАЛІЦКАЙ ПРЭСЫ (1921–1939)

ANALYSIS OF PUBLICATIONS OF CONFESSIONAL MATERIALS ON THE PAGES OF THE BELARUSSIAN- LANGUAGE CATHOLIC MEDIA (1921–1939)

Дадзены артыкул прысвечаны аналізу матэрыялаў на канфесійную тэматыку на старонках беларускамоўнай каталіцкай прэсы. Даследаванне скіравана на вызначэнне асаблівасцей стаўлення каталіцкіх беларускіх актывістаў і выдаўцоў да вернікаў іншых канфесій – праваслаўных, уніятаў і пратэстантаў – і да працэсаў, якія развіваліся ўнутры рэлігійных інстытутаў. Дзеля вырашэння даследчай задачы былі прааналізаваны прадстаўленыя ў бібліятэчных зборах нумары беларускамоўнай прэсы, якая выдавалася каталіцкімі актывістамі. Вынікі паказалі, што стаўленне да іншых канфесій у розных каталіцкіх актывістаў і выдаўцоў было неадназначным і сыходзілася, бадай, толькі ў адносінах да вернікаў пратэстанцкіх плыняў.

Ключавыя словы: Заходняя Беларусь; сродкі масавай інфармацыі; беларускамоўная прэса; міжканфесійныя адносіны.

This article is devoted to the analysis of materials on confessional issues in the Belarusian-language Catholic press. The study aims to identify the attitudes of Catholic Belarusian activists and publishers towards believers of other faiths – Orthodoxy, Greek-Catholic Church and Protestantism – and to the processes that have developed within religious institutions. To solve the research problem, issues of the Belarusian-language press published by Catholic activists and priests were considered. The results showed that the attitude of Catholic activists and publishers towards other denominations was ambiguous and differed, perhaps, only in relation to the believers of the Protestant movements.

Keywords: Western Belarus; the media; Belarusian-language press; interfaith relations.

У міжваенны час на тэрыторыі Заходняй Беларусі выходзіў шэраг беларускамоўных сродкаў масавай інфармацыі. Прадстаўнікі разнастайных палітычных і царкоўных рухаў выдавалі прэсу, якая адлюстроўвала іх погляды на палітычнае, канфесійнае і нацыянальнае жыццё. Варта разумець, што каталіцтва на землях Заходняй Беларусі функцыянавала ва ўмовах шматканфесійнага насельніцтва. Адпаведна, на старонках каталіцкай прэсы падымалася тэма стаўлення да вернікаў іншых канфесій і ацэнка актуальных падзей жыцця канфесійных інстытутаў.

Пад каталіцкімі часопісамі, вынесенымі ў аб'ект даследавання, мы разумеам сродкі масавай інфармацыі, якія выдаваліся беларускімі каталіцкімі рухамі і актывістамі. Згодна з прыведзенай класіфікацыяй, у поле нашай зацікаўленасці трапілі наступныя выданні:

- штотыднёвая газета «Крыніца», (з 1926 г. – «Віеіаruskaja Крыніца», друкаваны орган партыі БХД (1917–1940) [1, с. 107];
- часопіс «Chryscijanskaja Dumka» (1928–1939), які выдаваў Адам Станкевіч, каталіцкі святар, адзін з лідараў БХД [2];
- часопіс «Шлях моладзі» (1929–1939), які пазіцыянаваў сябе як штомесячнае выданне і выдаваўся беларускай моладдзю, сярод якой былі каталіцкія вернікі. Часопіс актыўна прасоўваўся БХД [3].

У масе матэрыялаў, якія былі апублікаваны на працягу 1921–1939 гг. у вышэй названых выданнях, адлюстроўвалася пазіцыя беларускіх каталіцкіх актывістаў: некаторыя з іх былі звязаны з колам духавенства, некаторыя – непасрэдна з'яўляліся іх прадстаўнікамі, а некаторыя былі грамадскімі дзеячамі і адначасова каталіцкімі вернікамі. Але іх аднае чыннік: усе яны публікавалі матэрыялы на тэмы, звязаныя з іншымі канфесіямі, якія існавалі ў Заходняй Беларусі.

Актуальным з'яўляецца аналіз выяўленых матэрыялаў, якія друкаваліся ў каталіцкай прэсе і былі прысвечаны ацэнкі дзейнасці царкваў розных канфесій. Мэта прадстаўленага даследавання – вызначыць стаўленне беларускіх каталіцкіх актывістаў да вернікаў іншых канфесій на старонках сродкаў масавай інфармацыі, якія імі выдаваліся.

Выяўлення на старонках прэсы матэрыялы датычацца наступных канфесій: праваслаўнай, уніяцкай (неауні), пратэстанцкай.

Матэрыялы на тэму Праваслаўнай царквы. У газеце «Крыніца» матэрыялы на тэму Польскай аўтакефальнай Праваслаўнай царквы сустракаліся досыць часта, прытым можам вызначыць, што адносіны да праваслаўных вернікаў і царквы ў іх – пазітыўныя. Некаторыя аўтары нават выказвалі ідэі аб’яднання царквы і касцёла [4, с. 2–3; 5, с. 1]. Пасля 1926 г. было адзначана, што аўдыторыя выдання – гэта, у тым ліку, праваслаўнае сялянства [6, с. 1]. У іншым нумары ў артыкуле было акцэнтавана, што газета не выключае і праваслаўных беларусаў [7, с. 1–2].

У 1930 г. праваслаўнае жыццё ў Заходняй Беларусі ў газеце сталі рэгулярна асвятляць і ўласныя праваслаўныя аўтары. Матэрыялы пад псеўданімамі «Праваслаўны беларус», «Міранін-беларус» і «Праваслаўны дзеяч» станавіліся больш частымі. Тэмы гэтых матэрыялаў – беларусізацыя ПАПЦ, шкода ўніі і магчымасць аб’яднання праваслаўнай царквы і касцёла [8, с. 1; 9, с. 1]. Аднак ужо ў 1936 г. матэрыялаў на тэму Праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі станавілася значна менш. Верагодна, гэта было звязана з цяжкасцямі, якія ўзніклі ў газеты з яе выданнем, канфіскацыяй нумароў і перыядычным яе закрыццём.

Публікацыя праваслаўных аўтараў на старонках газеты «Крыніца» не з’яўляецца выпадковаю. Вядома, што ў БХД дзейнічала праваслаўная фракцыя [10, с. 544]. Сама «Крыніца» пісала аб тым, што пасля 1926 г. адбылася пэўная трансфармацыя ў газеце: высветлілася, што сярод супрацоўнікаў і прыхільнікаў газеты былі і праваслаўныя, таму з таго моманту газета паступова пераставала быць выключна каталіцкай, наадварот, яна ставіла сабе за мэту аб’ядноўваць беларусаў, а не падзяляць [7, с. 1].

Зусім іншая тэндэнцыя назіралася ў часопісе «Chrysosijanskaja Dumka». Артыкулы на тэму Праваслаўнай царквы і праваслаўнага жыцця былі далёка не такімі частымі, як у газеце «Крыніца». На нашу думку, адзін з аспектаў, які тлумачыць такі кантраст, – гэта той факт, што часопіс меў канфесійны напрамак. Ён дакладна акрэсліваў сваю аўдыторыю – беларускія каталіцкія вернікі і выходзіў з дазволу віленскага каталіцкага арцыбіскупа-мітрапаліта. Так, можна зрабіць выснову, што мэта часопіса была распавядаць пра касцельнае жыццё і догмы каталіцкім вернікам [11, с. 1; 12, с. 1]. Аднак з 1935 г. у некаторых нумарах часопіса усё ж сталі з’яўляцца нешматлікія матэрыялы на тэму праваслаўнага жыцця ў Заходняй Беларусі. Гэта былі як навіны, так і лісты праваслаўных вернікаў у рэдакцыю часопіса [13–17]. Таксама ў часопісе быў надрукаваны матэрыял з заклікам да далучэння праваслаўных вернікаў да Каталіцкага касцёла, дзе кожны чалавек можа знайсці «збаўленне вечнае» [18, с. 7–8]. Аўтар прапанаваў вярнуцца «братам-праваслаўным» да веры іх айцоў, «за якую яны кроў пралівалі». Так, згодна з яго інтэрпрэтацыяй, продкі цяперашніх праваслаўных беларусаў спрадвеку былі каталікамі, якія двойчы адарваліся ад свайго веравызнання: у 1054 г., калі Ёсход «адшчапіўся ад Рыму, ад гэтай Пятровай скалы»,

і ў 1839 г., калі была скасаваная Берасцейская царкоўная ўнія. Аўтар нагадаў, што ў беларусаў была ўнікальная магчымасць вярнуцца ў лона каталіцтва – перайсці ў неаунію. На яго думку, «адно з найважнейшых заданняў беларускага народа – гэта “гэта Унія”» [18, с. 8].

Часопіс «Шлях моладзі» на працягу свайго выхаду публікаваў няшмат матэрыялаў на тэму Праваслаўнай царквы. У асноўным, гэта былі навіны аб праваслаўным жыцці ў Заходняй Беларусі [19–21], развагі на тэму праваслаўнай моладзі і царквы, царкоўнага сабору [22; 23]. Так, аўтар Мірон Астапчык у артыкуле «Беларуская праваслаўная моладзь і царква» выказваў думку, што праваслаўная моладзь не была настроена варожа да самой ПАПЦ, хутчэй, яна мела варожы настрой да духавенства і яго «клерыкальна-буржуазнай палітыкі». Гэта было звязана з недапушчэннем беларускай мовы ў царкоўны асяродак і рэлігійную працу [22, с. 4].

Стаўленне да неауніі. У 1921 г. папулярнай рубрыкай газеты «Крыніца» стала рубрыка «Куток аб уніі», дзе аўтары разважалі аб тэарэтычным злучэнні Праваслаўнай царквы і Каталіцкага касцёла [24, с. 2; 25, с. 2; 26, с. 2]. Аднак пасля таго, як на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1924 г. стала рэальна адраджацца ўніяцкая царква (неаунія), стаўленне аўтараў «Крыніцы» да гэтага працэсу стала негатыўным.

Так, саму ідэю злучэння Праваслаўнай і Каталіцкай цэркваў ў газеце называлі святой. Аднак факт стварэння «новай уніі», які замкнуў «у клетку “старую” ўнію» не выклікаў адабрэння сярод дзеячаў БХД [27, с. 2]. Акрэслівалася, што погляд на ўнію БХД быў вядомы ў шырокіх колах [28, с. 1]. Асноўны тэзіс супраць яе распаўсюджання заключаўся ў тым, што яна спрыяла паланізацыі беларускага насельніцтва і насіла больш палітычны характар, чым рэлігійны. Унія «сярод палякаў была пажаданай настолькі, на колькі магла служыць паланізацыі беларускага насельніцтва» [28, с. 1]. З матэрыялаў «Крыніцы» вынікае, што польскі ўрад спачатку не імкнуўся да распаўсюджання ўніі, але пасля пайшоў на ўступкі. Пашыраць жа унію муслілі польскае духавенства і біскупства. Таму ўнію называлі і «польскай», і «казённай».

Негатыўным ўспрымаўся таксама і той факт, што да адраджэння ўніі прычыніліся польскія езуіты: па меркаванні аўтараў, яны пайшлі па лініі польскай традыцыйнай палітыкі, якая абмінала пры гэтым мову і характар беларусаў [28, с. 1]. Да ўніі далучаліся або тыя, «што павадзіліся з сваім свяшчэннікам, або тыя, што дзеля розных асабістых мэтаў хочуць мець добрую марку ў палякаў, а таксама тыя, хто пабачыў, што прадстаўнікі альбертынскай місіі за духоўныя паслугі бяруць менш грошай, чым праваслаўныя, або зусім не бяруць» [28, с. 1].

Аўтары «Крыніцы» былі занепакоены таксама і становішчам праваслаўных вернікаў на фоне пашырэння неаўніі [27, с. 2]. Па іх меркаванні, каб выкараніць у праваслаўнага насельніцтва нелюбоў да Поль-

пчы, яе ўлады пайшлі двума шляхамі [29, с. 1]. Адзін шлях заключаўся ў кароткатэрміновым пераходзе ў лацінскі абрад, а другі – праз усходні абрад. Наконт апошняга аўтар задаецца істотным пытаннем: чаму справу рэлігійнай уніі далучылі не ўніяцкім біскупам з Галічыны, замест гэтага – прызначылі новага біскупа? Далей сам жа на яго і адказаў. Па-першае, унія на Галічыне насіла украінскі характар, таму польскі ўрад баяўся, што ўнія магла б мець нацыянальны характар і ў Заходняй Беларусі. Другая прычына заключалася ў адрозненнях абрадаў. Аўтар зрабіў выснову, што рэлігійнае змаганне паміж каталіцтвам і праваслаўем насіла найперш палітычныя мэты: «Пакуль унія будзе звязвана з палітыкай і пакуль яна «не будзе выпушчана з польскіх рук, яна асуджана на смерць» [29, с. 1].

Шкоднасць уніі, па меркаванні аўтараў «Крыніцы», была яшчэ і ў тым, што на землях Заходняй Беларусі кіравала распаўсюджаннем уніі камісія Pro Russia [30, с. 1–2]. Свядомыя беларусы баяліся не толькі паланізацыі, але і русіфікацыі. Аўтар пад псеўданімам «Вясковец» у артыкуле пад назвай «Пункты ў справе рэлігійнай уніі» зрабіў выснову, што ў Рыме Беларусь не прызнавалі, калі дзейнасць адбывалася пад такой назвай [31, с. 1].

У часопісе «Хрысціянская думка» аб неауніі аўтары пісалі з зусім іншай канатацыяй. Найперш, пра гэта сведчыць артыкул у адным з першых нумароў [11, с. 1] «Аб чым пісаць у «Хрысціянскую думку», у якім аўтары, між іншым, раілі пісаць і на тэму неауніі.

Аб станоўчым стаўленні да ўніі рэдакцыі сведчылі рэгулярнае асятленне ўніяцкага жыцця ў Заходняй Беларусі, абвесткі для тых, хто жадаў паступаць ва ўніяцкую семінарыю [32], інфармацыйныя нататкі [33–35]. Сярод іншага варта разгледзець публікацыю «Адзін дзень у Альбертыне» – рэпартаж з месца, дзе размяшчаўся цэнтр місіі ўніяцаў [36, с. 4–7]. Галоўнай мэтай місіі аўтар назваў абуджэнне праваслаўных беларусаў «старую беларускую пабожнасць, знуючую з часоў уніі на Беларусі». Ён даў ацэнку дзейнасці уніятам у Альбертыне – «Бог благаславіць іхным пачынаннем». Аўтар захапіўся тым фактам, што казанне на літургіі святар прамаўляў па-беларуску. Аднак, па яго словах, вернікі звыкліся да таго, што «айцец Антоні Дуброўскі так заўжды і рабіў». Пасля аўтар апісаў дзіцячы вечар у беларускім дзіцячым прытулку. У канцы ён зрабіў выснову: у касцёле кожнаму можна знайсці месца і «сардэчная апека над душою людскай» [36, с. 7].

Аднак у часопісе друкаваліся і іншыя меркаванні наконт неауніі. Так, у артыкуле пад назвай «Назначэнне біскупа для ўніяцаў» [37, с. 1] уніяцкая праца была акрэслена як нязначная. Па меркаванні аўтара, на беларускіх і украінскіх землях паўсталі ўнііныя асяродкі «як першыя зярняткі да вялікай справы ў недалёкай быць можа будучыне». Аднак на ўнію Польска глядзела як на спробу паланізацыі беларусаў і ўкраінцаў. Аўтар ускладаў надзею на Чарнецкага, які мог даць развівацца беларускай мове ва ўніяцкіх цэрквах.

Часопіс «Шлях моладзі» не надзяляў асаблівай увагі ўнійнаму пытанню.

Матэрыялы на тэму пратэстанцкай царквы. Увага аўтараў газеты «Крыніца» была звернута і да вернікаў-пратэстантаў, якія ў міжваенны час распаўсюджваліся на тэрыторыі Заходняй Беларусі. У друку іх называлі «сэктантамі». Так, у артыкуле «Касцёл, Царква, Метадызм (да ідэалогіі БХД)» аўтары паказалі, каго яны лічылі за «сваіх», а каго – за «чужых» [38, с. 1]. Так, Касцёл і Царква – «гэта не ворагі нашай народнасці, а сапраўдныя прыяцелі». У той жа час метадызм, па іх меркаванню, прыносіў загубу веры, аслабленне маральных сіл і поўную яго залежнасць ад свецкай улады [38, с. 1]. Аўтары лічылі, што метадызм не мог дапамагчы беларускай справе і рэлігійнаму выхаванню беларусаў.

У артыкуле «Сектанцтва ў беларускіх масах і яго прычыны» аўтар пад крыптанімам Ж.Р. разважаў аб тым, што за некалькі стагоддзяў на беларускіх землях укаранілася разуменне, што каталікі – гэта палякі, а праваслаўныя – рускія [39, с. 1–2]. У сваю чаргу, «праваслаўна-расейскае і каталіцкай-польскае» духавенства не змагло даць беларусам таго, што яны прагнулі, таму і адбываўся пераход беларусаў у так названыя секты. Вернікаў пратэстанцкай канфесіі аўтар назваў сектантамі – «няпрошаныя павадыры духовага жыцця беларускіх мас». Аўтар назваў тры найбольш моцныя цэнтры баптыстаў – Брэст, Валожын, Ліда. Таксама ён згадаў, што «яны» (відавочна, сябры БХД – аўт.) атрымлівалі звесткі аб пераходах і каталікоў, і праваслаўных у пратэстантызм па ўсёй Заходняй Беларусі. Веравучэнне пратэстантаў ён назваў «сектанцкай прапагандай», а сектанцтва – духоўным заняпадам народу і заклікаў праваслаўнае і каталіцкае духавенства рабіць захады, каб спыніць яго распаўсюджанне на Заходняй Беларусі [39, с. 2].

Дакладна акрэсліў сваю пазіцыю ў адносінах да пратэстантаў і часопіс «Хрысціянская думка». Часопіс не абмінаў публікацыю матэрыялаў на тэму шкоднасці сектаў для беларускага народу. Так, у артыкуле «Сэкты і беларускі народ» было напісана: «Хто шчыра шукае Бога і праўдзівага жыцця духовага, той гэта знойдзе ў касцёле і шукаць розных сэктаў ён зусім не патрабуе» [36, с. 1]. У канцы артыкула аўтар, які сябе не пазначыў, зрабіў выснову: кожны, хто падтрымлівае «сэктанцкую працу», «дзяленне і яшчэ большае драбленне беларускага народу», робіць злачынства [36, с. 2].

У артыкуле «Рэлігійнае сэктанцтва» аўтар выказаў меркаванне, што сектанцтва сярод беларускага насельніцтва развіталася там, дзе было слабае нацыянальнае ўсведамленне і нізкі ўзровень культуры [40, с. 5]. Найбольш развітай тэрыторыяй развіцця пратэстантызму аўтар вылучыў Палессе. Баптыстаў ён акрэсліваў як тых, хто прапаведаваў духоўны пацыфізм «несупраціў злу». Метадысты агітавалі супраць ўсіх догмаў хрысціянства. Адвентысты казалі, што хутка на свет прыйдзе Ісус Хрыстос. «Даследнікі сьвятога пісьма» – «развіваюць нейкі асаблівы сацыяльны радыкалізм». Узгадаў ён і пра секту «мурашкаўцаў», якую стварыў Іван Мурашка і

назваў «Сэктай святога Сіёну». Аўтар апраўдваў сялян, якія шукалі праўды і справядлівасці, але траплялі ў такія сектанцкія пасткі, і рабіў выснову, што сектанты «дураць галовы неасъвечаным беларускім сялянам сваім прымітывізмам і бязглуздым «прароцтвам». А на тое, што пратэстанты выдавалі па-беларуску часопісы і брашуры ён зрабіў заклік да беларускага духавенства звярнуць большую ўвагу на «запушчаную беларускую ніву».

У часопісе «Шлях моладзі» аўтары тэму жыцця пратэстанцкіх цэркваў не падымалі.

Такім чынам, можна зрабіць наступныя высновы:

1. У партыі БХД і, адпаведна, газеты «Крыніца» да Праваслаўнай царквы былі цалкам спрыяльныя адносіны. Гэта тлумачыцца найперш тым, што ў склад БХД ўваходзілі праваслаўныя актывісты, што не магло не адлюстравацца на публікацыях газеты. Варта яшчэ адзначыць той факт, што пасля 1930 г. газета стала таксама і пляцоўкай для выказвання праваслаўных вернікаў. Гэтыя факты кажуць аб тым, што на старонках газеты «Крыніца» паміж праваслаўнымі і каталіцкімі вернікамі адбываўся міжканфесійны дыялог. У часопісе «Хрысціянская думка» не было матэрыялаў, дзе б варожа ставіліся да вернікаў ПАПЦ, аднак, з той прычыны, што аўтары лічылі каталіцтва адзінай «правільнай» канфесіяй, часопіс заклікаў праваслаўных далучацца да Касцёла праз унію. Часопіс «Шлях моладзі» друкаваў матэрыялы і аналіз становішча ПАПЦ, аднак сваёй адзнакі дзейнасці праваслаўных вернікаў не даваў.

2. Хоць аўтары і газеты «Крыніца», і часопіса «Хрысціянская думка» выступалі за злучэнне каталіцкіх і праваслаўных вернікаў, але да распаўсюджання неауніі стаўленне ў іх было розным. Калі «Крыніца» і БХД не прымалі неаунію, то аўтары часопіса «Хрысціянская думка» ставіліся да яе спрыяльна, хоць збольшага матэрыялы на тэму неауніі былі інфармацыйныя. Погляд «Крыніцы» на распаўсюджанне неаўніі быў нязменны: неаўнія ў Заходняй Беларусі рэалізоўвалася як палітычны праект, які быў чужым для беларусаў.

3. Да пратэстантаў ў рэдакцыі і газеты «Крыніца», і часопіса «Хрысціянская думка» стаўленне было аднолькавым: розныя плыні пратэстантызму, якія атрымалі распаўсюджанне ў міжваенны час на тэрыторыі Заходняй Беларусі, называліся «сэктамі, якія дэструктыўна ўплывалі на рэлігійнасць беларусаў».

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Говін, С. В.* Канфесійны друк у Беларусі / С. В. Говін. – Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2008. – 287 с.
2. *Chryscijanskaja Dumka.* – 1928. – № 1.
3. *Białoruskaja Krynica.* – 1929. – № 26.
4. *Krynica.* – 1924. – № 36.

5. Białoruskaja Krynica. – 1931. – № 32.
6. Białoruskaja Krynica. – 1926. – № 1.
7. Białoruskaja Krynica. – 1926. – № 38.
8. Białoruskaja Krynica. – 1928. – № 42.
9. Białoruskaja Krynica. – 1932. – № 36.
10. *Станкевіч, А. 3 Богам да Беларусі / А. Станкевіч. – Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2008. – 1097 с.*
11. Chryscijanskaja Dumka. – 1928. – № 6.
12. Chryscijanskaja Dumka. – 1928. – № 9.
13. Chryscijanskaja Dumka. – 1937. – № 9.
14. Chryscijanskaja Dumka. – 1938. – № 6.
15. Chryscijanskaja Dumka. – 1938. – № 22.
16. Chryscijanskaja Dumka. – 1938. – № 31.
17. Chryscijanskaja Dumka. – 1938. – № 34.
18. Chryscijanskaja Dumka. – 1935. – № 6.
19. Шлях моладзі. – 1935. – № 12.
20. Шлях моладзі. – 1938. – № 17.
21. Шлях моладзі. – 1939. – № 3.
22. Шлях моладзі. – 1937. – № 10.
23. Шлях моладзі. – 1938. – № 8.
24. Krynica. – 1921. – № 29.
25. Krynica. – 1921. – № 27.
26. Krynica. – 1921. – № 23.
27. Białoruskaja Krynica. – 1927. – № 35.
28. Białoruskaja Krynica. – 1927. – № 34.
29. Białoruskaja Krynica. – 1931. – № 17.
30. Białoruskaja Krynica. – 1933. – № 1.
31. Białoruskaja Krynica. – 1931. – № 34.
32. Chryscijanskaja Dumka. – 1929. – № 11.
33. Chryscijanskaja Dumka. – 1928. – № 20.
34. Chryscijanskaja Dumka. – 1931. – № 3.
35. Chryscijanskaja Dumka. – 1937. – № 17.
36. Chryscijanskaja Dumka. – 1931. – № 4.
37. Chryscijanskaja Dumka. – 1931. – № 3.
38. Białoruskaja Krynica. – 1928. – № 28.
39. Białoruskaja Krynica. – 1932. – № 31.
40. Chryscijanskaja Dumka. – 1939. – № 9.

(Дата падачы: 23.02.2022 г.)